

Наталія Кушнарєнко

НОВИЙ ЕТАП ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ НАУКИ ПРО ДОКУМЕНТ

Наука - це спеціалізований вид пізнавальної діяльності, спрямований на продукування нових достовірних знань. Вона існує в трьох основних проявах: а) як сукупність знань; б) як спеціальна пізнавальна діяльність; в) як сукупність соціальних інститутів, що забезпечують виконання такої діяльності¹.

Наука про документ як сукупність знань про документ і документну діяльність через недостатню визначеність власного об'єкта, предмета, структури, законів, закономірностей, методів і понятійно-категоріального апарату є наукою, яка перебуває на стадії свого формування.

Науку про документ прийнято називати документознавством. Цей термін у своїй основі має сполучення двох слів - "документ" і "знавство", які в поєднанні означають сукупність знань про документ. Поняття "документознавство" - багатоаспектне, структурно розгалужене, торкається різних проявів функціонування документа, не має однозначного тлумачення, як, власне, і базове поняття "документ".

Наука про документ у своєму становленні і розвитку пройшла декілька етапів, яскравим виявом яких є формування її назви: документаційна наука, книго-архівно-музеєзнавство, бібліологія, документологія, документалістика, діловодство, загальне та спеціальне документознавство. Протягом багатьох десятиліть тривають дискусії щодо точного визначення назви науки, однак і понині це питання залишається не вирішеним через динамічні процеси диференціації та інтеграції наукових дисциплін, що вивчають документ.

Визначитися щодо її назви не зміг навіть основоположник науки про документ - бельгійський учений Поль Отле. У своєму "Трактаті про документацію" (1934 р.) він використовував декілька назв: документаційна наука, бібліологія, документологія. Учений зазначав: "Ми потребуємо нині не лише Бібліографії, опису книг, але й Бібліології, тобто загальної науки і технології документа. Знання про Книгу, Інформацію і Документацію упродовж тривалого часу перебувають в такому стані, в якому була біологія сто років тому. У той час існували численні, не пов'язані між собою, науки про життя, загальним предметом вивчення яких були живі істоти і життя (фізіологія, ботаніка, зоологія).

Біологія об'єднала всі ці часткові науки в одну загальну. Нині стосовно Книги, ми маємо праці з риторики, бібліотекознавства, бібліографії, книгодрукування. Однак ми ще не створили Бібліологію, тобто узагальнюючу науку, в якій би системно висвітлювалася вся сукупність даних щодо виробництва, зберігання, розповсюдження та використання рукописів і документів різного роду. Ця загальна наука могла б стати могутнім засобом подальшого осмислення і розуміння основоположних засад окремих документознавчих дисциплін... Необхідно сконцентрувати зусилля на створенні Бібліології із самостійних наук, вилучивши з них усі загальні теоретичні і практичні знання. Настав час запровадження Бібліології - теоретичної, порівняльної, генетичної та абстрактної науки, яка б охоплювала всі наявні книги і всі форми документів. Як соціологія, синтез наук про суспільство, що сформувалася на базі часткової соціології, як існує теоретична і прикладна механіка, має бути створена і Бібліологія - синтез усіх наук про Книгу, незалежно від будь-яких часткових аспектів вивчення Книги"². Детальне цитування основоположних ідей засновника інформатики і документології пов'язане з тим, що тривалий час праці П. Отле були малодоступними для українських учених. Лише завдяки російському перекладу вибраних творів П. Отле, здійсненому вперше у 2004 р., є реальна можливість ознайомитися зі змістом "Трактату про документацію"³. Заслуга бельгійського вченого полягає в тому, що він першим сімдесят років назад обгрунтував об'єктивну необхідність синтезованої науки про документ. Згідно з концепцією П. Отле, документологія - це наука, яка синтезує загальні знання про книгу і документ, у сучасному розумінні - про опубліковані і неопубліковані документи. Однак до реалізації ідей

формування інтегрованої науки вчені повернулися лише через більше ніж півстоліття потому.

"Проникнення" документів у всі сфери людської діяльності - науку, практику, освіту, управління тощо - зумовило об'єктивне зростання їх типо-видового розмаїття, формування документних потоків, масивів, систем документів і документації. Поняття "документ" набуває багатозначності. Через переважання процесів диференціації над процесами інтеграції протягом багатьох століть інтенсивніше розвиваються наукові дисципліни, що вивчають специфіку створення та функціонування окремих видів і типів документів. Поняття "документ" розглядається в різних концепціях по-різному, формуючи переважно самостійні, хоча й суміжні та споріднені напрями документознавчих досліджень.

Питання щодо необхідності формування узагальнюючої науки про документ у всіх його проявах першим із сучасних фахівців порушив російський учений-енциклопедист Ю. М. Столяров⁴. По суті, вчений став фундатором сучасного документознавства як узагальнюючої науки, що синтезує теоретичні надбання всіх дисциплін документально-комунікаційного циклу - інформатики, документалістики, книгознавства, соціальних комунікацій тощо.

Слід віддати також належне представникам вітчизняної бібліотечної науки, які у своїй більшості зрозуміли об'єктивну необхідність широкого розуміння поняття "документ" і розвитку документознавства як інтегрованої наукової і навчальної дисципліни. Зауважимо, що за часів П. Отле саме бібліотечні фахівці відіграли головну роль у драматичній долі документології, оскільки категорично виступили проти неї⁵. Нинішні бібліотечні фахівці мають справу не лише з книгою, а й з іншими видами і різновидами документів - об'єктами професійної діяльності. Ще більшою мірою це стосується сучасних документознавців, спеціалістів у галузі інформації, підготовка яких здійснюється в межах відносно нової навчальної спеціальності "Документознавство та інформаційна діяльність" у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації. Фахівець-документознавець, спеціаліст у галузі інформації має володіти знаннями про документи всіх без винятку видів, різновидів і типів, а не лише про управлінські документи, як це було прийнято за часів курсової підготовки діловодів - працівників канцелярій.

Найвагоміший внесок у розробку загальнодокументознавчих питань зробили Ю. М. Столяров, Н. М. Кушнарєнко, Н. Б. Зінов'єва, С. Г. Кулєшов, Г. М. Швецова-Водка, М. С. Слободяник та ін.⁶ Слід зазначити, що із загальної теорії документа (вже п'ятим виданням) Харківська державна академія культури видала підручник⁷, а навчальний посібник - Краснодарський державний університет культури і мистецтв⁸. За відсутності фундаментальних наукових праць і широкого розповсюдження навчальних видань, саме підручник Н. М. Кушнарєнко і навчальний посібник Н. Б. Зінов'євої відіграли провідну роль в утвердженні широкого розуміння документа і документознавства в науковому, виробничому, освітньому, управлінському просторі країн СНД. Поглиблений розробці наукових основ документознавства сприяли також монографічні дослідження С. Г. Кулєшова і Г. М. Швецової-Водки⁹. Зокрема, заслуга С. Г. Кулєшова полягає в теоретичному обґрунтуванні процесів диференціації документознавства на загальне і спеціальне, специфіки управлінського документознавства як одного з основних видів документознавства загалом¹⁰. У працях цих авторів значна увага приділяється визначенню функцій, властивостей, ознак документа, питанням класифікації і типології документів, особливостям окремих їх видів і типів (зокрема управлінських документів і друкованих видань), закономірностям формування і використання документних потоків, масивів, фондів, ресурсів тощо.

З поглибленням процесів диференціації та з розвитком наукових дисциплін, об'єктом вивчення яких є документ, стає очевидним, що вони мають багато спільних теоретичних положень, які повторюються в кожній із наук, що вивчають окремі види документів. Як і за часів П. Отле, виникає необхідність формування інтегрованої наукової дисципліни, яка б синтезувала загальні знання про документ.

Для узагальнюючої науки про документ пропонується декілька варіантів назв: інформаційно-комунікаційна наука (А. В. Соколов), документаційно-інформаційна наука (Г. М. Швецова-Водка), документознавство (Ю. М. Столяров, Н. М. Кушнарєнко, А. А. Соляник, Н. Б. Зінов'єва), а згодом - документологія (Ю. М. Столяров, Н. М. Кушнарєнко)¹¹. Динаміка теоретичних пошуків розвивається в напрямі розуміння науки про документ як комплексу наукових дисциплін документально-комунікаційного циклу, пізніше - як комплексної наукової дисципліни, нарешті - як інтегрованої науки. Ці підходи свідчать про розуміння об'єктивності інтеграційних процесів у розвитку наукових напрямів, що досліджують документ.

На початку 1990-х рр. більшість учених погодилася з пропозицією російського вченого, професора Ю. М. Столярова, назвати інтегровану науку про документ документознавством. Саме завдяки його численним працям формується нове розуміння змісту та структури наукової і навчальної дисципліни "Документознавство", яке ґрунтується на ширшому тлумаченні змісту поняття "документ" порівняно з традиційним - діловодним, управлінським¹².

Утвердженню інтегрованої науки про документ сприяв вихід друком у 1997 р. першого видання підручника "Документознавство", підготовленого Н. М. Кушнарєнко - професором Харківської державної академії культури, який витримав п'ять перевидань, широко використовується не лише в Україні, а й у всіх країнах СНД¹³. Це перший та єдиний підручник, в якому весь комплекс теоретичних, методичних та організаційних проблем документознавства розглянуто як єдине ціле. У ньому узагальнено теоретичні концепції різних авторів, подано власну інтерпретацію функцій, ознак, властивостей, класифікації документів, розкрито специфіку друкованих та електронних документів, особливості створення та функціонування різних типів і видів документів, документно-комунікаційної системи суспільства. Розвиткові науки про документ також сприяли фундаментальні праці Н. Б. Зінов'євої, С. Г. Кулєшова і Г. М. Швецової-Водки¹⁴.

Нині існують дві концепції документознавства: широкого і вузького його розуміння. Перша - вивчає документ у широкому, друга - у вузькому значеннях. Паралельне існування в науковій та освітній сферах двох документознавств - наук з однією назвою, але з різним змістом, створює двоякий смисл дисципліни, зумовлює певні незручності, спричиняє полеміку на сторінках періодичних видань. Формування якісно нової наукової дисципліни, яка вивчає документ як цілісність, потребує віднаходження адекватної назви, ємнішої, ніж документознавство/діловодство.

Уточнення назви або перейменування наукової і навчальної дисципліни є питанням конвенціальним, яке вирішується домовленістю між фахівцями. Існує декілька варіантів віднаходження назви для науки про документ у широкому значенні: а) запозичити для її назви зарубіжний лексичний аналог; б) назвати її загальним документознавством; в) повернути їй базову назву - документологія; г) залишити існуючу назву "документознавство". Кожний із варіантів потребує подальшого осмислення. Слід зважати на те, що на світовому рівні не існує єдиної назви для науки про документ, як і не існує загального поняття "документ", яке тлумачиться по-різному в історичних дисциплінах, діловодстві, бібліотечній та інформаційній науках. Серед розповсюджених назв: документація, документика, документологія, документографія тощо.

У 1999 р. Ю. М. Столяров запропонував перейменувати документознавство у широкому розумінні в документологію¹⁵. Така пропозиція має позитивні і негативні моменти. Позитивні: запобігання полісемії в назві дисципліни, яка активно розвивається й осмислює свої предмет і структуру; зміст нової наукової дисципліни значно відрізняється від традиційного документознавства; орієнтує на широке розуміння поняття "документ" як основного об'єкта дослідження; високий теоретичний рівень узагальнення всього, що стосується документа; перехід зі статусу прикладної на рівень фундаментальної наукової дисципліни тощо. Стримують одностайне сприйняття нової назви наукової дисципліни - документології певні причини: документознавство в широкому значенні поступово

сприймається більшістю "традиційних" і "новітніх" учених-документознавців; закінчення "-логія" притаманна теоретичним дисциплінам; документологію тривалий час вважали теорією документознавства (Н. М. Кушнарєнко)¹⁶; уведення терміна з закінченням "-логія" дещо порушує прийнятий у науках документально-комунікаційного циклу термінологічний ряд із закінченням "знавство" - інформаєзнавство, книгознавство, патентознавство, архівознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство тощо.

У ситуації, що склалася, вважаємо за можливе закріпити за наукою про документ у широкому значенні назву "документологія". За наукою про документ у значенні документації (управлінська, адміністративна й інші) залишити назву "документознавство". Між документологією і документознавством як науковими і навчальними дисциплінами існує системне співвідношення - "загальне-часткове". Це забезпечить паралельний, взаємопов'язаний розвиток обох дисциплін.

Нині наука про документ перебуває на етапі свого активного розвитку: у науковому й освітньому просторі стверджується широке розуміння її суті; уточнюються її об'єкт, власний предмет, структура, методи, закони і закономірності, зв'язки з іншими науковими дисциплінами; розробляється понятійний апарат, що формує терміносистему. За наявністю і рівнем розвитку цих складових можна визначити статус науки про документ як молодій науки на новому етапі своєї інституалізації.

Перейменування наукової і навчальної дисципліни - неформальний акт. Воно передбачає уточнення її суті, структури, зв'язків з іншими дисциплінами документально-комунікаційного циклу тощо. У цьому зв'язку науковий та освітній інтерес мають ідеї професора Ю. М. Столярова, викладені в програмі курсу "Документологія", який читається в Московському державному університеті культури і мистецтв¹⁷. Згідно з програмою навчальна дисципліна складається з двох розділів:

I. Теоретичні основи документології.

II. Класифікація документа.

Перший розділ складають п'ять тем:

1. Значення документа. Закони документології;
2. Поняття "документ".
3. Статусність документа.
4. Соціальні функції документа.
5. Еволюція документа.

У другому розділі, який складається з дев'яти тем, викладено такі питання:

1. Основи класифікації документа.
2. Номінаційна складова документа.
3. Матеріальна основа документа.
4. Сигніфікаційна складова документа.
5. Синтаксійна складова документа.
6. Конструкція і реквізити книги.
7. Семантична складова документа.
8. Прагмаційна складова документа.
9. Документ як артефакт.

Запропонований курс сприятиме отриманню студентами цілісного уявлення про види і різновиди документів, їх суть, соціальну роль, функції, ознаки і властивості як системного об'єкта.

Новий етап інституалізації науки про документ потребує системного осмислення всіх її складових.

1. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - 4-те вид., випр. і доп. / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. - К.: Знання, 2004. - С. 11.
2. Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка; Пер. с англ. и франц. Р. С. Гиляревского и др.;

- Предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. - М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. - 350 с. - С. 196-197. - (Спец. издат. проект для б-тек).
3. Там же.
  4. Ю. Н. Столяров. Документология: Программа для студентов, обучающихся по специальности "Документоведение и документационное обеспечение управления" / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. - М., 2004. - 19 с.; Столяров Ю. Н. О новой научной дисциплине - документологии - и ее предмете // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть: Матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харк. держ. акад. культури. - Х., 1999. - Ч. 2. - С. 66-71; Столяров Ю. М. Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі // Вісн. ХДАК: Зб. наук. пр. - Х., 2000. - Вип. 2. - С. 4-7; Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. - Рівне: РДГУ, 2001. - 438 с.: іл.; Шейко В. М., Н. М. Кушнарченко. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. - 4-те вид., випр. і доп. - К.: Знання, 2004. - 307 с.
  5. Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / Рос. гос. б-ка. Пер. с англ. и франц. Р. С. Гиляревского и др.; Предисл., сост., коммент. Р. С. Гиляревского. - М.: ФАИР-ПРЕСС, Пашковдом, 2004. - С. 5. - (Спец. издат. проект для б-тек).
  6. Ю. Н. Столяров. Документология: Программа для студентов, обучающихся по специальности "Документоведение и документационное обеспечение управления" / Моск. гос. ун-т культуры и искусств. - М., 2004. - 19 с.; Зиновьева Н. Б. Документоведение: Учеб.-метод. пособие. - М.: Профиздат, 2001. - 208 с.; Кулешов С. Г. Документознание: История. Теоретические основы. - К.: УДНДІАСД; ДАКККіМ, 2000. - 161 с.; Кулешов С. Новый взгляд на структуру документознания // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 10. - С. 24-27; Кулешов С. Г. Управлінське документознание: Навч. посібник. - К.: ДАКККіМ, 2003. - 57 с.; Кушнарченко Н. Н. Документоведение: Учеб. для вузов. - 5-е изд., стереотип. - К.: Знання, 2004. - 459 с. - (Высш. образование XXI века); Кушнарченко Н. М. Наука про документ: момент біофуркації // Документознание. Библиотечное знание. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (К., 25-26 трав. 2004 р.). - К., 2004. - С. 9-11; Кушнарченко Н. М. Складові змісту спеціальності "Документознание та інформаційна діяльність": питання методології // Бібліотечное знание. Документознание. Інформологія. - 2004. - № 1. - С. 15-21; Слободяник М. Структура сучасного документознания // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 4 - С. 18-21; Столяров Ю. М. Від діловодства - до документознания, від документознания - до документології // Вісн. Харк. держ. акад. культури. - 2004. - Вип. 14. - С. 96-104.; Столяров Ю. Н. Второй закон документологии // Духовна культура в інформаційному суспільстві: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., Х., 24 -25 січ. 2002 р. / Харк. держ. акад. культури. - Х., 2002. - С. 163-166.; Столяров Ю. Н. О новой научной дисциплине - документологии - и ее предмете // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть: Матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харк. держ. акад. культури. - Х., 1999. - Ч. 2. - С. 66-71; Столяров Ю. М. Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі // Вісн. ХДАК: Зб. наук. праць. - Х., 2000. - Вип. 2. - С. 4-7; Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. - Рівне: РДГУ, 2001. - 438 с.:іл.
  7. Кушнарченко Н. Н. Документоведение: Учеб. для вузов. - 5-е изд., стереотип. - К.: Знання, 2004. - 459 с. - (Высш. образование XXI века).
  8. Зиновьева Н. Б. Документоведение: Учеб.-метод. пособие. - М.: Профиздат, 2001. - 208 с.

9. Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи. - К.: УДНДІАСД; ДАКККіМ, 2000. - 161 с.; Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. - Рівне: РДГУ, 2001. - 438 с.: іл.
10. Кулешов С. Г. . Управлінське документознавство: Навчальний посібник. - К.: ДАКККіМ, 2003. - 57 с.
11. Ю. Н. Столяров. Документологія: Програма для студентів, навчаючихся по спеціальності "Документоведення і документационне забезпечення управління" / Моск. гос. ун-т культури і мистецтв. - М., 2004. - 19 с.; Кулешов С. Г. Управлінське документознавство: Навч. посібник. - К.: ДАКККіМ, 2003. - 57 с.; Кушнарєнко Н. Н. Документоведення: Учеб. для вузів. - 5-е изд., стереотип. - К.: Знання, 2004. - 459 с. - (Виш. образование XXI века); Слободяник М. Структура сучасного документознавства // Вісн. Кн. палати. - 2003. - № 4 - С. 18-21; Столяров Ю. Н. Второй закон документологии // Духовна культура в інформаційному суспільстві: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 24-25 січ. / Харк. держ. акад. культури. - Х., 2002. - С. 163-166; Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. - Рівне: РДГУ, 2001. - 438 с.: іл.; Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підруч. 4-те вид., випр. і доп. - К.: Знання, 2004. - 307 с.
12. Столяров Ю. М. Соціальні комунікації: розвиток в інформаційному просторі // Вісн. ХДАК: Зб. наук. пр. - Х., 2000. - Вип. 2. - С. 4-7.
13. Кушнарєнко Н. Н. Документоведення: Учеб. для вузів. - 5-е изд., стереотип. - К.: Знання, 2004. - 459 с. - (Виш. образование XXI века).
14. Зиновьева Н. Б. Документоведення: Учеб.-метод. пособие. - М.: Профиздат, 2001. - 208 с.; Кулешов С. Г. Документознавство: Історія. Теоретичні основи. - К.: УДНДІАСД; ДАКККіМ, 2000. - 161 с.; Швецова-Водка Г. М. Документ і книга в системі соціальних комунікацій. - Рівне: РДГУ, 2001. - 438 с.: іл.
15. Столяров Ю. Н. О новой научной дисциплине - документологии - и ее предмете // Інформаційна та культурологічна освіта на зламі тисячоліть: Матеріали міжнар. конф. до 70-річчя ХДАК / Харк. держ. акад. культури. - Х., 1999. - Ч. 2. - С. 66-71.
16. Кушнарєнко Н. Н. Документоведення: Учеб. для вузів. - 5-е изд., стереотип. - К.: Знання, 2004. - С. 153-154. - (Виш. образование XXI века).
17. Ю. Н. Столяров. Документологія: Програма для студентів, навчаючихся по спеціальності "Документоведення і документационне забезпечення управління" / Моск. гос. ун-т культури і мистецтв. - М., 2004. - 19 с.